

покурить бы - I feel like smoking;
думается, что - I think;
есть охота - I am hungry;
холодает - It's getting cold;
мне холодно - I am cold;
мне не спится - I don't feel like sleeping.

Как известно, наиболее яркая, сразу бросающаяся в глаза разница между научным стилем западных и российских учёных это то, что первые активно употребляют личные местоимения, т.е. пишут «от первого лица», открыто высказывают личное мнение, используют личные истории и личные мотивы, в то время как последние предпочитают строгую, отстранённую манеру изложения научной информации, усиленно используют пассивный залог и употребляют «мы» из

скромности, даже когда пишут лично от себя - и скромно, и без выпячивания собственной персоны, и ответственности меньше...

В английском языке человек («Я» с большой буквы) берёт на себя и действие, и ответственность за него. В русском языке и действия, и ответственность безличны, индивидуум растворён в коллективе, в природе, в стихии, в неизвестных, необозначенных силах. Язык, будучи тесно связанным с жизнью общества, отражает его социальную, экономическую и политическую жизнь. По мере развития общества язык обогащается новыми понятиями, терминами. Каждая отдельно взятая социальная система имеет свои особенности развития, которые незамедлительно отражаются на лексическом составе языка.

Литература

1. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Сов. энциклопедия, 1990, -С. 684.
2. Шейман Л.А., Варич Н.М. О "национальных картинах мира" и об их значении для курса русского языка и литературы в нерусских школах //Вопр. препод. рус. языка и л-ры в киргиз. школе. Вып. 6. Фрунзе, 1976, -С. 67- 114.
3. Щерба Л.В. Очередные проблемы языковедения. //Языковая система и речевая деятельность. -Л.: «Наука», 1974, -С. 39- 59.
4. Hockett Ch.F. Chinese versus English: An Explanations of Whorfian Thesis//Language in Culture. Chicago: The University of Chicago Press, 1954, P.106-123.

РЕЗЮМЕ

Бу маколада «мен» оломошининг ҳар хил тилларда ҳар хил қўлланилиши ва унинг рус тилида грамматик жиҳатдан ёзилиши тартиби кўрсатилган. Ҳар бир миллатнинг менталитетига мувофиқ «мен» оломошининг қўлланилиши қуриб чиқилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы использования личного местоимения «я» в некоторых иностранных языках. Автор статьи изучает социокультурные традиции выражения местоимений «я» и «мы» в разнотипных языках.

SUMMARY

The article deals with the issues of using the personal pronoun «I» in some foreign languages. The author of the article studies the sociocultural traditions of expressing the pronouns «I» and «we» in different languages.

ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИ АРҚА ДИАЛЕКТИ СӨЙЛЕСИМЛЕРИНДЕГИ ФОНЕТИКАЛЫҚ ҚУБЫЛЫСЛАР

М.Қ.Қайназарова - үлкен илимий хызметкер-излениўши

Әжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: қарақалпақ тили шимолый шеваси, диалект, фонетик хусусиятлар, фонетик жиҳатлар, адабий тил.

Ключевые слова: северный диалект каракалпакского языка, говор, фонетические особенности, фонетические качества, литературный язык.

Key words: the north dialect of the Karakalpak language, phonetic peculiarities, phonetic qualities, literary language.

Әдетте тилдеги сеслик өзгешеликлер, олардың қурылысы, системалары тил билимининг фонетика тараўында үйрениледі. Сонлықтан, сөзлерди айтқанда аффикслердеги сеслердин бир-бирине тәсири, биригиўи, үнлеслиги хәм усы сыяқлы жағдайлар себепли жүз беретугын өзгерислер фонетикалық қубылыслар болып есапланады [1]. Мәселен, қарақалпақ әдебий тилиниң имласы менен орфоэпиясы ортасында уқаслықлар болса да, базы бир тәреплери жағынан олар бир-биринен парькланады. Сонлықтан, айырым сес хәм морфемалардың айтылыўы менен жазылыўы бәрхә бирдей бола бермейди.

Биз бул мақаламызда қарақалпақ тили арқа диалекти сөйлесимлериндеги фонетикалық қубылысларға тоқтап өтеміз.

Сеслердин орын алмасып қолланылыўы. Терминологияда қабылланған тәртип бойынша сөз қурылысындағы гейпара сеслердин орын алмасып айтылыўы тил билиминде **метатеза** (Metateza грекше metathiz «орын алмастырыў») қубылысы деп аталады.

Қарақалпақ тили арқа диалекти сөйлесимлериндеги фонетикалық қубылыслардың болыўы, сол жердеги жергиликли халықтың сөйлеў тили менен тиккелей байланыслы. Әсиресе, көп буўынлы сөзлерде (мугаллим-мугаллим, көриў-көрүў, барамыз-барамыз, айтыпты-айтыбды) «а» хәм «ә», «ү» хәм «и», «э» хәм «с», «п» хәм «б» сеслериниң айтылыўы хәм жазылыўы, олардың бириниң орнына екенишиниң алмасып қолланылыўы пикиримиздин дәлийли болады. Изертлеў барысында жыйналған мысалларымызды әдебий тил менен салыстырып олардағы өзгешеликлерди көрсетип өтеміз.

Жыйланған-(әд.т. жыйналған). Тойға **жыйланып** барамыз. **Жыйланыс**-(әд.т. жыйналыс). Бүгин ата-аналар **жыйланыс** болады. **Саўал**-(әд.т. сораў). **Саўал** бермең маған. Шашқа байланыслы қоланылатуғын буйра сөзи сөйлесимлерде **бийра** болып қолланылады. Бул мысалларда “л-н”, “а-о/у-р”, “у-н” сеслери орын алмасқан.

Айырым сөзлер хәр түрли формаларда қолланылып, сол сөйлесимниң өзіне тән екенлигин де көрсетеди. Мысалы, Шымбай сөйлесиминде **қала гүн**, Хожели сөйлесиминде **қала кун**, ал басқа сөйлесимлерде **базар кун** деп қолланылып, әдебий тилде екшемби болып айтылады. Бул мысалларда дауыссыз сеслер (ә-а, и-у) орын алмасқан.

Соның менен бирге сөйлесимлерде сеплик қосымталар жалғанған сөзлерде сеслердин орын алмасыў жағдайын да

көриўге болады, яғный шығыс сеплигиниң аффикси, кейинги сөздин дәслепки «б» сеси тәсиринде (нам-нем) түринде келеди. Мысалы, **будан**-(әд.т. буннан). **Будан** басқа жәрдем **бералмайман** (бере алмайман). **Соннам бери**-(әд.т.соннан бери). **Соннам бери** оның менен көриспедик. **Ишкеннем бери**-(әд.т. ишкеннен бери). Со дәрини **ишкеннем бери** жаксыман. Айырым орындарда әдебий тилдеги **ғалы/гели** қосымтасының аўызеки формада **кели** (**ишкели берли**) формасы да қолланылады.

Сондай-ақ, әдебий тилимиздеги «да» жанапайы Шоманай сөйлесиминде («ям») формасында айтылады. Мысалы, **Оның атасыям, анасыям өзим**. Әдебий тилде оның атасы да, анасы да өзим. Бундай өзгешелик Хожели сөйлесиминде бетлик алмасығы көплик жалғаўы менен келгенде «ям» формасы «әм» формасына өзгереді. Мысалы, **силлер әм**-(әд.т. сизлер де). Бу тойға **силлер-әм** барасыз. Бул тойға сизлер де барасыз.

Бундай өзгешеликтің жүзеге келиўи, сол жердеги жергиликли халық арасында өзбек миллетине тән аймақ турғынларының сөйлеў тилиниң тәсири деп ойлаймыз. Себеби, белгили бир аймақта қайсы миллет ўәкили басымырақ болса, сол жердеги жергиликли халықтың сөйлеў тилине өз тәсирин тийгизиўи ызымлы қубылыс.

Сеслердин түсип қалып қолланылыўы. Тил билиминде айырым фонетикалық жағдайларда сеслердин түсип қалыў қубылысы **элизия** (Элизия-латынша elision-түсип қалыў дегенди билдиреди) делинеди.

Қарақалпақ тили арқа диалекти сөйлесимлериндеги фонетикалық өзгешеликлерде сеслердин түсип қалыў қубылысы жергиликли тилде аўызеки формада оғада өнимли қолланылады.

Илимий мийнетлерде тил билиминде сеслердин түсип қалыў қубылысы бойынша алып барылған изертлеў жумысларына итибар берсек, оларда сеслердин сөз басы, сөз ортасы хәм соңында түсип қалыў жағдайлары есапка алынып, улыўмалық белгисин контракция (жеке сеслердин яки сөздин бир бөлегиниң түсип қалыўи) термини менен атап көрсетиледи. Ал, лексикалық бирликтин дәслепки сеси түсип қалыўындағы өзгеришти-афеза (мәгар-егер), сөз ишинде ортасындағы сес ямаса буўынның түсип қалыўындағы өзгеришти синкопа (жоңырышқа-жоңышқа) синкопа-түбирде де, қосымтада да, екеўиниң аралығында бола береди, сөз соңында өзгериш болыўынан түсип қалыў қубылысын-анакопа (беккем-бек, бекем, газет (а) деген

терминлер менен белгилеп өтиледі. Бундай сыпатлама фонетикалық өзгешеліктердегі варианттылық хэм дублет айырмашылығын билиў мәселеси баслы есапқа алынады.

Қарақалпақ тили арка диалекти сөйлесимлериндегі сеслердің түсіп қалыў кубылысы әдебий тилге салыстырғанда оғада өзгеше болып, бунда халықтың жанлы сөйлеў тили аўызеки түрдегі қолланылыўы менен ажыралады. Мысалы, Шымбай сөйлесиминде келатыр, қарылпақ Хожели сөйлесиминде жерма сөзлери, әдебий тилде киятыр, қарақалпақ, жигирма (сан) болып айтылады. Бундай өзгешеліклер элизия кубылысының өзине тән және бир бөлегине мысал бола алады. Себеби, сеслердің түсіп қалыўы, қысқарыўы яки созымлылығы да жергиликли тил өзгешеліклеринде әдеўир сезилип, сол жердегі халықтың сөйлеў тилинің өзине тән сеслик өзгешелигі екенін көрсетеди.

Ал, басқа сөйлесимлерде мынандай мысалларды ушыратамыз. Бетлик алмасығы болған бизлер, сизлер сөзлери элизия кубылысына ушырап, бизер, силер (бизер кеттик, силер барың) формасында айтылады. Бизер ертең аўылға барамыз, силер не?

Қарақалпақ тили арка диалекти сөйлесимлеринде бир сестің екінши бир сеске өзгериўи де сеслердің түсіп қалыўына себепши болатуғынын көремиз. Мысалы: п сесинің б сесине өзгериўин алайық. Қарақалпақ әдебий тилиндегі “тилеп алған”, “ишип алған”, “келип едим”, фейил дизбеклери арка диалекти сөйлесимлеринде “тилебаған”, “ишибаған/ишбап”, “кебедим”, “кеп тур” болып айтылады.

Бул бойынша илимий әдебиятларда көрсетилиўинше, фейил сөзлер дизбеклесип келгенде спирализация кубылысы жүзеге келетуғыны тек ғана өзбек тиллеринде емес, ал қыпшақ группасындағы түркий тиллерге де тән екенлиги атап өтиледі [2.86].

Сондай-ақ, сөйлесимлерде туғын/ған-ген келбетлик фейил қосымтасы менен дизбеклесип келген сөзлер қысқарып, тин формасына өзгерип қолланылады. Мысалы, келетин- (әд.т.келетуғын), баратын- (әд.т. баратуғын), аған- (әд.т. алған), кеген- (әд.т.келген).

Әдебиятлар

1. Хамроев Х. Ўзбек тили Қашқадарё шевалярининг асосий фонетик хусусиятлари. Канд.дисс. -Т.: 2007.
2. Решетов В.В., Шоабдурахманов Ш. Ўзбек диалектологияси. -Т.: 1978.
3. Нажимов А., Сейтназарова И. Сөз вариантлары хэм оның сөз жасаўға қатнасы. Қарақалпақ тил билиминің гейпара мәселелери (Илимий мақалалар жыйнағы). -Н.:1994, 27-6.

Бу мақолада қарақалпақ тили шимоліи шевасининг фонетик хусусиятлари, шеваларға хос фонетик жиҳатлари ўрганилған. Унли ва ундош товушлар адабий тилға қиёсланиб, мисоллар билан тахлил этилған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются фонетические свойства северных диалектов каракалпакского языка. Про анализированы фонетические качества гласных и согласных звуков и приводится сопоставление с литературным языком.

SUMMARY

The article deals with the analysis of phonetic peculiarities of the northern dialects of the Karakalpak language and phonetic qualities of the vowels and consonants in comparison with the literary language.

СЕМАНТИЗАЦИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ

С.Назарова - преподаватель кафедры китайского языка и литературы
Ташкентский государственный институт ТГИВ

Таянч сўзлар: лексик бирлик, морфема, сўз, хитой тили, лексик кўникмалар, иероглиф, семантизация, нутк фаолияти, асосий белги, дарс бериш методикаси.

Ключевые слова: лексическая единица, морфема, слово, китайский язык, лексический навык, иероглиф, семантизация, речевая деятельность, первичная лексема, методика преподавания.

Key words: lexical unit, morpheme, word, the Chinese language, lexical skills-semanticization, speech activity, the primary lexeme, teaching methods.

Вопрос семантизации лексических единиц китайского языка, на наш взгляд, является одним из насущных вопросов в области методики преподавания китайского языка. Как свидетельствует практика, речевая деятельность, в частности, лексический аспект выпускников узбекских вузов по специальности “Китайский язык”, чаще всего не отвечает требованиям Государственного образовательного стандарта. В этой связи, наша статья посвящается выявлению наиболее адекватных способов семантизации лексических единиц при обучении китайскому языку.

Настоящее исследование является проблемой частной методики и рассматривает вопросы формирования навыков китайской лексики студентов-китаистов. Рассмотрим понятие «лексическая единица» в китайском языке. Общеизвестно, к разряду лексических единиц в китайском языке относятся слова, устойчивые

Қарақалпақ тили Кегейли сөйлесиминде айырым силтеў алмасығындағы сеслердің түсіп қалыў кубылыслары сезиледи. Мысалы, илу/шул, шуншелли, шуның, шуны сөзлери әдебий тилде сол, соншелли, соның, соны болып айтылады.

Сөйлеўде сөздің ишинде (сондай-ақ сөз дизбеклери ишинде) қатар келген қосылас сеслердің өз-ара тәсири, буўын өзгешеліклеринің бир-бирине сәйкеслениўи хэм т.б. себеплерден сөзлердің сеслик комплексинде анаў яки мынаў дәрежеде өзгерислер болады. Бундай жағдайларды мына мысаллардан көремиз. Жарпақ-(әд.т. жапырақ), торпақ-(әд.т. топырақ). Үйдегі гүллеримнің бәринің жарпақлары сарғайып кеткен екен, соған таза торпақ салдым.

Сөзлерде сеслердің қысқарып қолланылыўы. Бул кубылыс, көбнесе, аўызеки сөйлеў тилине тән болып, жергиликли тил өзгешеліклеринде олардың өнімли қолланылатуғынын көремиз. Мысалы, бүйитин-(әд.т. булай етип), өйдегеним-(әд.т. олай дегеним), айтас-(әд.т. айтшы/айтса), отырен-(әд.т. отыр едін), ажел-(әд.т. алып кел), әлер-(әд.т. алып бер), ыраспекен-(әд.т. ыраспа екен), ажеткен-(әд.т. алып кеткен), апараман-(әд.т. алып бараман), қамаспекен/қалмаспекен-(әд.т. қалмаспа екен), оқытамекен-(әд.т. оқыта алама екен), көбисин-(әд.т. көпшилигин), кеп тур-(әд.т. келип тур).

Сөзлердің фонетикалық вариантларының болыў себебин туўысқан халықлардың тил материалларынан, сол тилдің өзинен, ондағы хәрекет етиўши нызамлылықлардан, диалектлик (сөйлесимлик) өзгешеліклерден излеў кереклиги хакқындағы пикирлерди илимий әдебиятларда көптеп ушыратамыз [5]. Бул илимий пикирлерге сүйенер екенбиз, биз атап өткен сөйлесимлердегі фонетикалық кубылыслардың болыўы сөйлесимлердің өзине тән фонетикалық өзгешелигин көрсетеди.

Улыўма алғанда, сөйлесимлердегі сеслик өзгешеліклерге итибар берип қарағанымызда олардың әдебий тилден бираз парықланатуғынын, сондай-ақ көпшилиги аўызеки сөйлеў тилинде айтылатуғынлығын байқадық. Әсиресе, сеслердің түсіп қалыў хэм орын алмасы қолланылыўы күшлирек сезиледи. Бул жағдай сөйлесимнің өзине тән белгилери болып табылады.

словосочетания, клишированные обороты, фразеологизмы.

Под формированием лексического навыка российские учёные Е.А.Маселко, П.К.Бабинская и другие определяют “овладение обучаемым и правилами соотношения конкретной лексической единицы с другими лексемами в тематической и семантической группах, с синонимами и антонимами, чётким определением значения лексической единицы, соотносённостью этого значения со сходными или контрастными значениями сравниваемых лексем, овладения правилами конкретного словообразования и сочетания, а также овладение вследствие этого правила выбора и употребления лексической единицей в тексте высказывания, в его грамматической и стилистической структуре, смысловом восприятии в тексте [1].” Мы согласны с вышеприведённым определением